

### Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ի Ճ Ա Ռ Ը

(8. Սեպտեմբերի «Երբ մեռնիլ գիտեմք» դասերախաղով)

Ձինուորներ, ձեզմէ շատեր արդէն կուրի մտած են զօրավարներուն և սպարապետին հետ: Աստուած աւելի շատ յաղթանակ շնորհած է մեզի որոնցմէ պիտի չխօսիմ հիմա, թէ և ատիկա անհրաժեշտ ալ է աս բոլորին: Դուք բոլորդ, մեծ ճակատամարտներու մէջ ապացոյցը տուիք ձեր քաջութեան, հաւատարմութեան, մահուան հանդէպ արհամարհանքին: Ձեզմէ ոչ ոք մերժեց իր արիւնը երբ ուզուեցաւ ատիկա իրմէ:

Այսօր պիտի չմեռնիք սակայն Հայոց Սպարապետին համար: Ծատ աւելի մեծ մէկն է որ ձեզմէ ձեր արիւնը կ'ուզէ: Ու այդ աւելի մեծը Հայոց Հայրենիքն է, սա սքանչելի երկիրը, ով իմ ազնուական զինուորներս: Այդ աւելի մեծը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցին է, Հաւատքն է ձեր ու ձեր պապերուն: Խղճմտանքն է, Պատիւն է մեր ժողովուրդին որ սա տաղնապի զիշերին կոչ կ'ընէ ձեր ամենուն անութեան ու արիւնին:

Սա պահուն, ես վստահ եմ, ձեր բուրբին հոգիին մէջ տեղ չկայ երկու բանի: Հոն կը թագաւորէ մէկ զգացում և Մահուան պապակն է ատիկա:

Ես վստահ եմ որ սա տասնեակով հազարներու մէջ մէկ հատիկ սիրտ չկայ որ մտածէ իր ձգածներուն, — զաւակ, քոյր, հայր, մայր, կին, կալուած, հարստութիւն և երկրաւոր ամենազգի բարիքներ, որոնք մեր խորագոյն յուզումները թէ և, կը տըժգունին, կ'ոչնչանան երբ զրուին մօտիկը վայելքներու վայելքին, երկնքին: Ձինուորներ, բոլոր բարիքները երկնքէն կու գան. և մենք հոն կ'երթանք:

Նախ՝ իմ անսահման ուրախութիւնը զոհողութեան, քաջութեան, մահուան յօժար ընդառաջացող սա տեսարանին առջև որ մեր բանակն է սա պահուն, բոլոր առ բոլոր գրոհի նշանին սպասող: Յետոյ, անոր միահամուռ գիտակցութիւնը թէ չէ եկած այս կամ այն նախարարին փառքին, այլ Հայոց Հայրենիքին համար որուն մկրտու-

թիւնը սա զաշտէն է որ սկիզբ կ'առնէ գալիք դարերուն վրայ: Հայ Հայրենիքին անզրանիկ բանակն է ատիկա: Մեզք որ այս հսկայ խանդին խառնուած ըլլայնաւ տըրտմութեան զգացում մը: Կը խորհիմ թէ ինչ անդիմադրելի խոյանքով, մէկ կտոր, մենք պիտի անցնէինք զետը, եթէ երբեք մեր զիմաց ունենայինք միայն ու միայն մեր ժառանգական թշնամին:

Բայց բախտը կ'ուզէ ուրիշ կերպ: Մեզի դէմ սուր պիտի շարժեն մեր համարիւն եղբայրները. քանի մը շաբաթ առաջ մեր կողքին, այսօր մեր զիմացը, զաւելով իրենց երդումին ու Հաւատքին:

Դիւրին է խօսիլը, բայց դժուար սուրբ եղբոր սրտին ուղղելը: Վասնզի ի՞նչ է մեզքը մեր այդ եղբայրներուն որոնք խառնուած են քանի մը փառասէր անօրէններէ: Բայց ժամանակը անցած է ալ, այդ բաներուն անդրադառնալու: Սա բոլորին, պատերազմին վախճանը կը թնայ Աստուծոյ ձեռքին մէջ: Ինչ ձեռով ալ մեր Աստուածը զայն ըլլայ տնօրինած, իմ խրատս է զգոյշ ըլլալ եղբոր արիւնին առջև: Լուսդէմ, կը սկսի ճակատամարտը: Դիտենք որ ուրացեալ նախարարները իրենց զունդերը համախմբած են մեր ձախ թեւին դէմ: Ուրեմն մեր այդ թեւը պիտի թնայ պաշտպանողականի, չանցնելով զետը, որքան ատեն որ իր զօրավարէն հրաման չունի այդ բանը ընելու:

Ձինուորը իր մեծերը մօտիկ ընելով է որ լաւագոյն կը ծառայէ իր Հայրենիքին: Ամէն բան չէ քաջութիւնը: Ծակատամարտ մը բախտախաղ չէ: Թափող արիւնը պէտք է պաշտպանէ ամբողջ երկիր մը: Ասոր համար է որ կը հրամայեմ Արժրուների քաջերուն, վերցնել ամենէն դժուար բեռը՝ — պահեստը:

Դիտեմ նաև թէ որքան դժնդակ է անգործ սպասել երբ ջուրէն անդին կ'իջնան իր եղբայրները: Բայց բանակին շահը գերազանց է քան մեր բոլոր զգացումները: Խորհեցէք թէ ձեր եռանդին անզուսպ վատնումը կրնայ վտանգել մեր դատը: Այն ատեն, Մեռնիլ: Այո: Բայց յաղթելու ատեն, յաղթելու մէջ, յաղթելէ վերջ: Այս է պատճառը որ Արժրուներն պիտի պահէ պահեստը: Իսկ աջ թեւը, զանգուածով, արշալոյսէն առաջ անցնի պիտի զետը ու

իյնայ ամբողջ թափովը, թշնամիին վրայ: Պիտի իյնանք մէկ կտոր, երկաթի պէս, այդ աւազակներուն վրայ, որոնք ձգած իրենց ընդարձակ հողերը եկեր են մեր արգար վաստակը, մեր պատիւը ոտքի կոխան ընելու: Մահ մեր ցեղին յաւիտենական թշնամիին:

Բացարձակ, միակտուր մահ: Զինուորներ: Դուք կը հասկնաք ահաւոր այն ատելութիւնը որ կրակի պէս, արիւնիս հետ կը պտըտի իմ մէջ: Ողջ ողջ, գալարուող հրդեհ մըն է ուղեղը ամէն Մամիկոնեանի: Մեր ուժերը, մեր արիւնը դարեր դարերով մենք չխնայեցինք այդ անօրէններուն փառքին ու բարիքին, որպէսզի յարձակման ենթարկուի այսպէս մեր պատիւը, մեր հաւատքը: Որպէսզի մեր զաւակները գերի տարուին Պարսկաստանի խորերը: Որպէսզի մեր Աստուածը անարգուի հրապարակային ծաղրածութիւններով: Ոչ մէկ մեղմացում, տկարացում ատելութեան սա զգացումին մէջ:

Մի վախնաք թիւէն: Պատմութենէն զիտենք: Միլիոններ էին ու փախան ամ մը Հելլէններուն առջեւէն:

Այ՛ո՛, Գանի քանի անգամներ մեր հայրերը փշուր փշուր աղացին անոնց հսկայաթիւ բանակները: Ու ըրին ատիկա, զինուորներ, իրենց երկաթ բազուկներովը: Այսօ՛ր: Այսօր նոյն թշնամին է մեր դէմ: Նոյնն են զայն ուռեցնող ախորժակները կողոպուտի, վայրագ սպանդի նոյն ծարաւը այդ մարդոց սրտերուն մէջ: Հայոց գեղեցիկ աշխարհին մէջ չկայ կարեւոր զաշտ մը ուր չըլլայ տրուած փաստը այդ բարբարոսութեանց: Մենէ իւրաքանչիւրի երակին մէջէն դարերուն վրէժն է որ կը թաւալի, զինուորներ...:

Մի մոռնաք թէ ինչ անգթութեամբ անոնք կը վարուին պարտուածներուն հետ:

Դարերով մեր պապերը զիտցան պաշտպանել մեր երկիրը մէկ ու նոյն ոգիով: Ու նոյնն են այսօր նորէն, այդ անարգ աւազակներուն դէմ ճակատի վազող հոգիները սա բոլոր կորիւններուն, ամէն մէկը կրակի կտոր, ամէն մէկը բանակ մը լեցնելու չափ վրէժով բռնկած, քաջաբազուկ, արգար, որոնք մտիկ ըրած ատեն իսկ կ'եփին իրենց եռանդէն: Պիտի կռուինք, ինչպէս կռուեցան մեր հայրերը, պիտի կռուինք և այս-

օր, ինչպէս կռուեցանք ամիս առաջ Վրաց և Ադուանից սահմաններուն վրայ ու ջախջախեցինք զիրենք սակաւածնն թիւով:

Ըսի քիչ առաջ ինչ կ'արժէ անոնց թիւը: Թիւը միթիթարանքն է տկարներուն, երկրաւորով տոգորուածներուն: Մեզի՛ հաւատքը, մեր Աստուծոյն և մեր հոգեղէն արժէքներուն վրայ: Մեզի՛ վայրագ ու արգար համոզումը մեր դատին սրբութեան, կա՞յ աւելի վսեմ ճակատագիր քան մահուան վրայ սա յարձակողականը, պաշտպանելու համար ամենէն նուիրական բաները երկիրն ու երկնքին: Մեզի՛ առնութեան, յարձակման մէջ սա կատաղութիւնը: Ով կը մեռնի իր պապերուն հողին վրայ, զայն օտարէն փրկելու ինքնամոռացման, զինովութեան մէջ, կատարած կ'ըլլայ գերագոյն պատգամը գերագոյն առաքինութեան:

Պիտի հետեւիք ձեր Սպարապետին, զօրավարներուն, որոնք ձեր առջեւէն պիտի անցնին ջուրը: Ահա իմ սաղաւարտը: Ահա անոր պլոււսած ապարօշը: Դուք զիս պիտի տեսնէք ամենէն ամբոխուած կէտերուն: Ու կ'ըսեմ ձեզի. երկու անգամ չի մեռնիր մարդ: Ով կը նահատակուի, արդէն արժանաւոր զաւակն է երկիրքին: Ով կը մնայ ողջ, հալածելու թշնամին, դիմադրելու կրկին՝ զարձեալ կը ծառայէ Հայրենիքին ու անոր Աստուծոյն: Հայոց աշխարհին արխարանց ու առիւծ տղաք, ձեզի ակնկառոյց կը սպասեն. պսակ ի ձեռին, հոգիները մեր երջանիկ նախնիքներուն, երկիրքին խորերէն: Ձեզի են սեւեռուած, սա բոպէին, հարիւր հազարաւոր սրտերը ձեր մայրերուն, հայրերուն, քոյրերուն, կիներուն, մանուկներուն: Ինչ թանկագին, աստուածային զարհուրելի բախտ է յանձնուած ձեր բազուկներուն: Ամէն իջնող զանակ փրկուած աղջիկ մըն է անօրէնին ճիրաններէն: Ամէն նիզակ մանուկ մը կ'ազատէ ձիուն սմբակներէն: Ձեր բազուկն է որ պիտի պաշտպանէ մեծ պատիւը համայն Հայաստան աշխարհին: Պիտի արգիլէ կոտորածը, գերեզման անարգուիլը մեր հարսներուն ու պարմաններուն: Ձեր զաւակները կախուած են ձեր սուրբերուն երախէն: Զինուորներ, ձեր մարմինները՝ կենդանի բերդեր են, ձեր քաղաքները, ամրոցները, սրբարանները պաշտպանող: Ու

### ԷԶ ՄԸ ԵՂԻՇԷԷՆ

... Իսկ երանելի առաքինիներուն, կապուածներուն, պատերազմի մէջ ինկողներուն կիները ես չեմ կրնար բոլորն ալ թուել հոս. վասնզի ինծի անձանօթները աւելի շատ են քան ճանչցածներս: Մինակ հինգ հարիւրը յականէ յանուանէ կը ճանչնամ: Անոնք միայն աւագներէն չէին, այլ կրտսերներէն ալ: Ամէնքն ալ՝ վառուած երկինքով՝ վար չմնացին, ճգնութեան մէջ, անոնցմէ՝ որոնք աշխարհին համը չափին: Աւագ թէ կրտսեր, անոնք հաւատքի նոյն առաքինութիւնները հագան: Ամենեին չի յիշեցին իրենց տոհմիկ ազատութիւնը, այլ այն մարդոց նման որոնք գեղջուկ կեանքի տաժանքներուն վարժուած են իրենց ծրնունդէն իսկ, յանձն առին վիշտերու համբերել, այս վերջիններէն առաւել աստիճանով մը:

Ոչ միայն իրենց ներսէն մխիթարեցին զիրենք յաւիտենական յոյսին անբեռնի զօրութեամբը, այլ մարմնական չարչարանքներով կեանքին ծանր բեռը տարին աւելի չափով մը: Թէպէտև ամէն մէկը իր ձեռնասուն սպասաւորները ունէր, կարելի չէր որոշել թէ ո՞րն էր Տիկինը, ո՞րը՝ նաժիշտը: Նոյն էր անոնց զգեստը, ու գետնախշտի կը պառկէին: Մէկը միւսին անկողին չէր ձգեր, վասնզի խոտերն անգամ չէին զատեր իրարմէ: Փորաները նոյն թուխ

գոյնով էին և սնարի բարձերուն նոյն էր սևութիւնը:

Անոնց համար առանձին համադամ եփող չկար ու աղնուականներու օրէնքներուն համեմատ, որոշուած հացարարներ չունէին անոնք: Շարաթամուտը ընդհանուր էր անապատականներուն մէջ եղածին նման: Մէկը միւսին ջուր չէր թափեր ձեռքերուն, ոչ ալ պղտիկները մեծերուն դաստառակներ կը մատուցանէին: Փափկասուն կիներուն ձեռքը օշնան չիմկաւ, ու չունեցան անոնք ուրախարար իւրը օծումին: Անոնց առջև մաքրափայլ սկուտեղներ չի դրուեցան և ուրախութեան օրերու բաժակակալներ չըբերուեցան: Մէկը նուիրակ չի սպասեց անոնց դուռներուն առջև և անոնց հարկինքներուն չհրաւիրուեցան աղնուականներ: Ոչ մէկը յիշեց թէ բնակասնունդ դայեակներ կամ սիրելի հարազատներ ունէր:

Նորեկ հարսերու սրահակները և սրբակապանները փոշոտեցան և ծխոտեցան. ու անոնց առագաստի սենեակներուն մէջ սարդի ոստայններ հիւսուեցան. անոնց տաճարներուն բարձրագահները կործանեցան ու անոնց կոչունքներուն (երախանք) սպանները խանգարուեցան: Ինկան անոնց ապարանքները և անոնց ապաստան ծառայող ամբողջները աւերակի վերածուեցան: Անոնց ծաղկանոցներուն բուրաստանները ազաղեցան ու չորցան. տաշտախիլ եղան որթերը անոնց գիներեր այգիներուն: Իրենց աչքերով տեսան իրենց ինչքերուն յափշտակումը, և իրենց ականջներով լսեցին իրենց սիրականներուն չարչարանքները: Անոնց զանձերը արքունիքէն զբաւուեցան: Ու իրենց զարդերն իսկ չմնացին իրենց երեսին:

կը հարցնեմ, — Ի՞նչ է աւելի վսեմ ու գեղեցիկ, քան այս ամենուն համար պատերազմը, դարձեալ պատերազմը, միշտ պատերազմը: Կա՞յ աւելի թանկ զոհարերու մքան ինչ որ հայրենեաց Աստուածը սաբապէին կ'ուզէ իմ բերանով ձեր բոլորէն: Յաղթել ու մեռնիլ, եթէ ատ է կամքը երկրի ու երկնի արարչին: Ահա իմ վերջին խօսքը:

Տէ՛ր, լսէ բոլոր այս ձայներուն: Զինուորներ, պահն է Հաղորդուելու մեր Փրկչին մարմնովն ու արիւնովը:  
 Հիմա լրացած է ամէն բան: Տէր Հայր, օրհնէ մեր բոլորին բազուկները:  
 Կուռի՛. ժամն է արդէն:

Հայոց աշխարհին փափկասուն տիկիները որոնք զրգացած ու փայփայուած կ'ապրէին, իւրաքանչիւրը իր դեսպակին կամ գահաւորակին մէջ, հիմա միշտ հետի ու բոպիկ կ'երթային աղօթատուն, անձանձըրոյթ պաղատելով, ուխտեր ընելով, որպէսզի կարողանան զիմանալ այդ մեծ նեղութեան: Անոնք որ իրենց մանկութենէն իսկ զուարակներու ուղեղով և երէնբու ամիճներով սնած էին, մեծ ուրախութեամբ կ'ընդունուէին, վայրենիներու նման, խոտակեր կեանքի մը կերակուրները և ամե-